

УДК 336.227.2

Фільо М.М.

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ТА УХИЛЕННЯ ВІД ОПОДАТКУВАННЯ: ПРАГМАТИЗМ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ

Розглянуто основні причини виникнення явища ухилення від оподаткування та його взаємозв'язок з тіньовою економікою. Узагальнено тенденції тіньової економіки в Україні та країнах Європейського Союзу. Запропоновано основні напрями та методи протидії тіньовій економіці

Ключові слова: тіньова економіка, ухилення від оподаткування, криміналізація економіки, економічна безпека

The main causes of the phenomenon of tax evasion and its interrelation with the shadow economy are considered. The trends of shadow economy in Ukraine and in the countries of European Union are generalized. The main directions and methods of resistance the shadow economy are proposed.

Keywords: hidden economy, evasion of taxation, criminalization of economy, economic security.

Обсяги тіньової економіки в Україні набули такого масштабу, що представляють загрозу економічній безпеці держави. Це обумовлюється значною кількістю досконалих схем ухилення від оподаткування, проникненням в сферу оподаткування організованої злочинності, корупції та впливом кримінальних елементів. Серед джерел тіньової економіки ухилення від оподаткування є лише окремим сегментом, але саме він формує найбільший масив доходів тіньової економіки.

Дослідженням проблеми наявності тіньової економіки, ухилення від оподаткування та взаємозв'язку між ними займалися ряд науковців та практиків, серед яких М. Азаров, З. Варналій, Я. Дяченко, Д. Енсте, П. Мельник, Ф. Шнайдер, Ф. Ярошенко та інші. Разом з тим, залишаються невирішеними питання щодо способів протидії тіньовій економіці, її взаємозалежності з ухиленням від оподаткування, виявлення загальносвітових тенденцій криміналізації економіки в сучасних умовах розвитку.

Метою статті є дослідження негативного впливу тіньової економіки на стан економічної безпеки України, визначення взаємозв'язку між тіньовою економікою та ухиленням від оподаткування, узагальнення тенденцій тіньової економіки у країнах Європейського Союзу та вироблення основних напрямів та методів протидії тіньовій економіці.

Проблема тінізації економічних відносин є актуальною для всіх без винятку країн світу. Більше того, за даними іноземних експертів, у глобальному масштабі ця проблема має тенденцію до загострення. Як зазначають Ф. Шнайдер та Д. Енсте у дослідженні «Зростання тіньової економіки у світі – фантастика чи реальність», тіньовий сектор є практично в кожній країні. Основну частину цього сектору складає не торгівля наркотиками або людьми, а цілком легальна діяльність, яку приховують від держави, щоб не сплачувати податки [1]. Тобто, ухилення від оподаткування є домінуючим сегментом тіньової економіки.

Як зазначає Я. Дяченко, в нашій країні існують чотири основні сфери тіньової «кримінальної активності», які є джерелом отримання нелегальних прибутків: контрабанда, нелегальне маніпулювання процесом приватизації, ухилення від сплати податків та корупція [2, С. 31].

Основними причинами, що зумовлюють існування явища ухилення від оподаткування є:

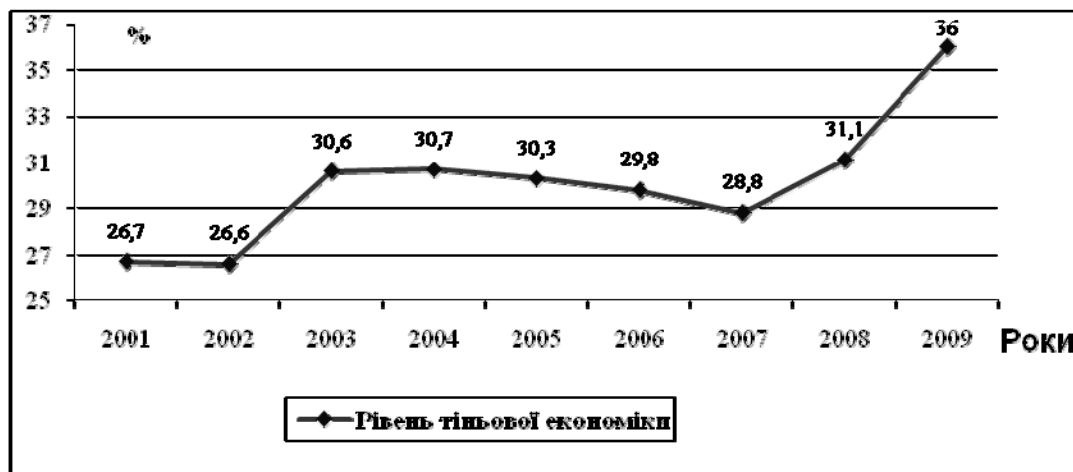
- в першу чергу, це нестабільність та недосконалість податкового законодавства. Прийняття Податкового кодексу певною мірою повинне вирішити проблему невідповідності та суперечності в податковому законодавстві;

- недосконалість податкового адміністрування, недоліки взаємодії органів податкової міліції, податкового контролю та інших контролюючих та правоохоронних органів;
- загальнополітична та економічна ситуація в державі. В умовах політичної нестабільності та світової економічної кризи спостерігається значне скорочення сплати податків;
- відсутність податкової свідомості та постійна нестача грошових коштів у платників податків. В умовах, коли рівень поверненості суспільних благ низький, що є характерним для України, суб'єкт підприємницької діяльності не вбачає необхідності у сплаті податків.

Міжурядова структура FATF з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей прийняла рішення, згідно з яким Україна характеризується як країна, яка має деякі недоліки у законодавстві. До цієї групи також входять Греція, Азербайджан, Кенія, Індонезія, Непал, Нігерія та інші. Необхідно зазначити, що до 2007 р. Україна відносилась до групи країн, національні системи яких повністю відповідають вимогам FATF [3].

Вітчизняні та закордонні експерти не дають однозначної оцінки щодо розмірів тіньової економіки. Це пов'язано з тим, що не існує єдиної методики визначення обсягів тіньової економіки. М.Азаров та його співавтори оцінюють обсяги тіньової економіки в Україні на рівні 47,3 % від ВВП, за методикою Я. Дяченка – 50 % [4; 2]. Міністерство економіки оцінювало частку тіньового сектору на рівні 36% від ВВП [5]. Проте, показник, оголошений Мінекономіки не враховує діяльність, яка має виражену кримінальну складову: проституцію, торгівлю наркотиками, корупцію та ін.

На рис. 1 показана динаміка інтегрального показника рівня тіньової економіки в цілому за період з 2001 по 2009 рр. Цей показник дає об'єктивну характеристику стану і тенденцій розвитку економіки в цілому.

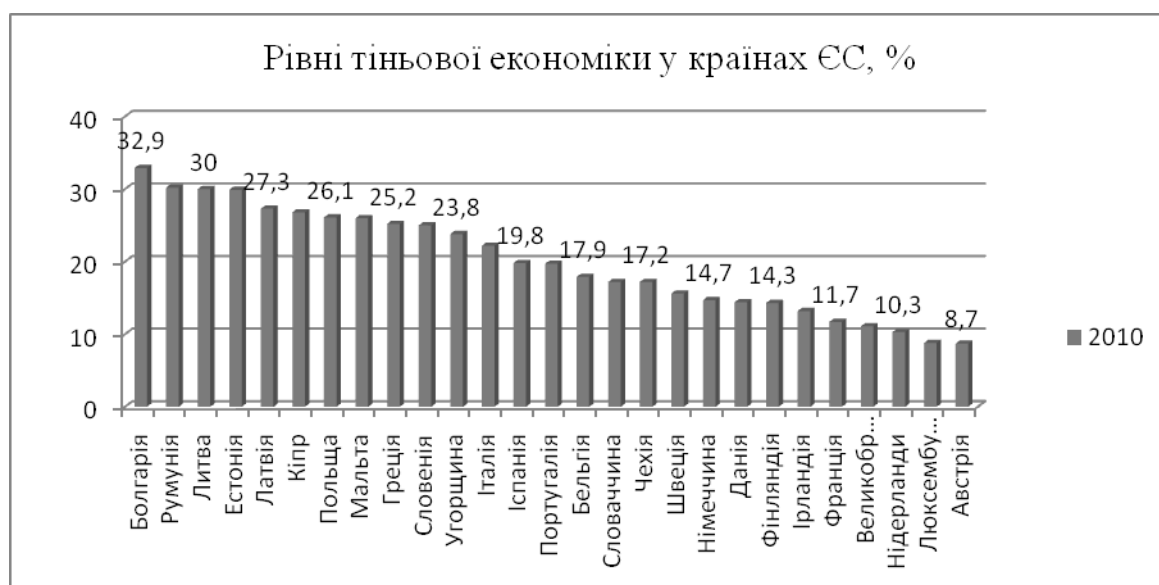

**Складено автором на основі [5]*

Рис. 1. Інтегральний коефіцієнт тіньової економіки в Україні, 2001 – 2009 рр., % від офіційного ВВП*

Динаміка обсягів тінізації економіки України зумовлена зміною рівня економічної та політичної стабільності в країні; зокрема, зростання її обсягів у період з 2000 р. до 2004 р. було зумовлено негативними очікуваннями населення і товаровиробників в умовах періоду політичної невизначеності, прискоренням інфляційних процесів в економіці України, водночас, починаючи з 2007 р. глобальна криза та світовий економічний спад у цілому призвели до збільшення обсягів тіньового сектора у світі.

Для порівняння на рис. 2 відображено рівень тіньової економіки в європейських країнах. Так, найбільший обсяг тінізації економіки зафіксовано в Болгарії (32,9 %), Румунії (30,2 %), Литві (30 %), Естонії (29,9 %), найменший тіньовий сектор в Австрії (8,7%) [6].

*Розроблено автором на основі [6]

Рис. 2. Рівень тіньової економіки в європейських країнах, 2010 р., % від ВВП

Слід зазначити, що у зв'язку зі світовою фінансовою кризою протягом 2009 – 2010 рр. спостерігається незначне зростання рівнів тіньової економіки практично у всіх країнах ЄС, за винятком Люксембургу. Причиною цього є те, що за умов рецесії суб'єкти господарювання намагаються компенсувати втрату своїх доходів додатковим заробітком, переважно тіньовим. Як видно з табл. 1, найвище зростання нелегального сектору економіки спостерігалось в Естонії (1,3 %), Румунії (0,8 %), Болгарії, Литві, Словаччині та Словенії (по 0,4 %) [6]. Проте, навіть найвищий рівень тінізації економіки у європейських країнах є значно нижчим від рівня в Україні.

Так, за даними опитування українських бізнесменів щодо приховування доходів від оподаткування, проведеного міжнародною фінансовою корпорацією 44 % відповіли, що приховують від 31 до 50 % доходу [7]. Результатом цього стає недоотримання державою частини податкових надходжень та намагання компенсувати це за рахунок введення нових податків та зборів.

Таблиця 1

Зміна рівнів тіньової економіки у країнах ЄС*

Країна	2009р.	2010р.	Абсолютне відхилення	Країна	2009р.	2010р.	Абсолютне відхилення
Австрія	8,47	8,7	0,23	Мальта	25,9	26	0,1
Бельгія	17,8	17,9	0,1	Нідерланди	10,2	10,3	0,1
Болгарія	32,5	32,9	0,4	Німеччина	14,6	14,7	0,1
Великобританія	10,9	11,1	0,2	Польща	25,9	26,1	0,2
Греція	25	25,2	0,2	Португалія	19,5	19,7	0,2
Данія	14,3	14,4	0,1	Румунія	29,4	30,2	0,8
Естонія	28,6	29,9	1,3	Словаччина	16,8	17,2	0,4
Ірландія	13,1	13,2	0,1	Словенія	24,6	25	0,4
Іспанія	19,5	19,8	0,3	Угорщина	23,5	23,8	0,3
Італія	22	22,2	0,2	Фінляндія	14,2	14,3	0,1
Кіпр	26,5	26,8	0,3	Франція	11,6	11,7	0,1
Латвія	27,1	27,3	0,2	Чехія	16,9	17,2	0,3
Литва	29,6	30	0,4	Швеція	15,4	15,6	0,2
Люксембург	8,8	8,8	0				

*Складено автором на основі [6]

На думку незалежних експертів, найбільш поширеними видами тіньової діяльності в Україні є: оптимізація податків, проституція, торгівля наркотиками, праця нелегальних мігрантів, азартні ігри. До поширених видів тіньової діяльності віднесені також незаконне повернення податку на додану вартість, зарплати «в конвертах». Більшість експертів вважають, що 25-50% обороту приватних підприємств не відображено в документах бухгалтерського обліку. У більшості малих підприємств «тінь» може досягати 80-90%. Тіньовий обіг найбільше присутній у таких сферах діяльності.

Досить високим є рівень корумпованості у сферах, які здійснюють поставки енергоносіїв, землевідведення під будівництво, операції з комерційною нерухомістю (оренда) та приватизацію державного майна. Тут існує значний розрив між ринковими та «відпускними» цінами на «продукцію» і, можливість отримання надприбутків, які є джерелом хабарництва та «відкотів», з якими найбільше працює фірм у торгівлі (80 %), будівництві (66 %), сфері нерухомості (60 %), гральному бізнесі (54 %) (рис.3) [7].

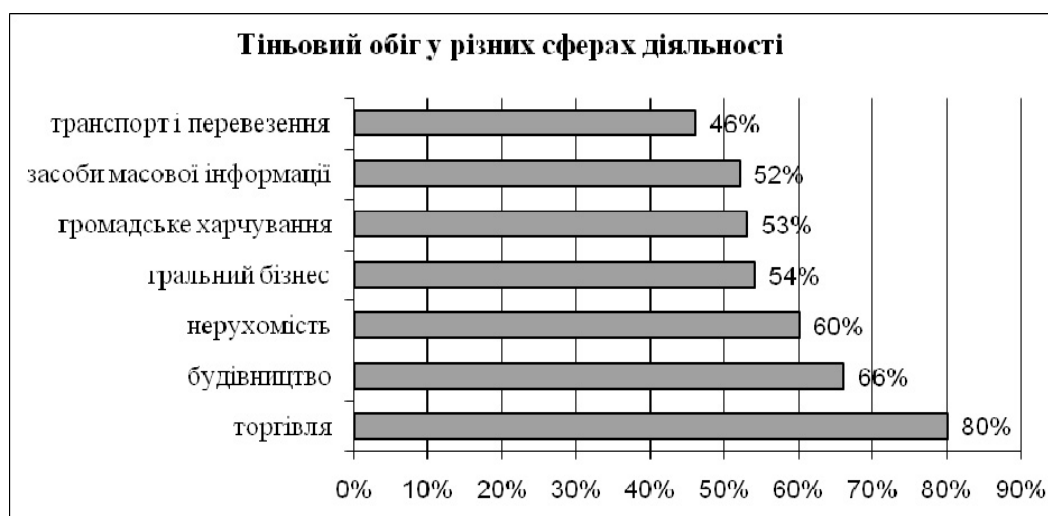

Рис. 3. Тіньовий обіг у різних сферах діяльності, 2009 р. [7]

Таким чином, обсяг тіньової економіки в Україні досяг загрозового для національної безпеки рівня. Масштаби податкової злочинності негативно впливають на соціальний та економічний розвиток держави. Тому, одним з пріоритетів економічних трансформацій в Україні повинна бути визначена боротьба з ухиленням від оподаткування. До методів боротьби з тіньовою економікою необхідно віднести наступні заходи:

- створення державою сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу;
- суттєве спрощення податкового законодавства, забезпечення його стабільності, прозорості та дієвості;
- підвищення ефективності методів контролю за діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності;
- виховання фіскальної свідомості нації, підвищення правової культури населення та формування партнерських відносин між податковими органами та платниками податків;
- здійснення заходів щодо покращення якості надання державних послуг населенню та ефективнішого використання доходів бюджету держави;
- боротьба з корупцією та лобіюванням інтересів певних груп у органах державної влади;
- створення сприятливих умов для переливання коштів із тіньового сектору економіки в легальний.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що тіньова економіка є ознакою системної кризи в економіці та неадекватності методів ринкових трансформацій, в результаті якої відбувається значна втрата бюджетних коштів, а також порушення діючих розподільчих відносин.

За таких умов протидія ухиленню від оподаткування, як основному сегменту тіньової економіки є одним із визначальних завдань подальшого реформування податкової системи України. Протидія відмиванню коштів, отриманих злочинним буде ефективною лише за умови розробки сукупності економічних, правових, політичних, організаційних, технічних та виховних заходів, які сприятимуть соціально-економічному розвитку держави, процесу демократизації суспільства та ефективному розвитку підприємництва.

Об'єктивна необхідність вирішення даної проблеми викликає потребу у подальшому проведенні її системних досліджень. У перспективі потребують вивчення концептуальні основи виникнення явища ухилення від оподаткування у нашій країні та формування фіскальних інститутів протидії цьому феномену.

Література:

1. Schneider F., Ensted. Increasing Shadow Economies All Over the World - Fiction or Reality? A survey of the global evidence of their size and their impact from 1970 to 1995: [Електронний ресурс]. – <http://www.economics.uni-linz.ac.at/Members/Schneider/enstSchn98.html>.
2. Дяченко Я.Я. Організаційно-методичні засоби моніторингу фінансових правопорушень // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С.31 – 40.
3. Госфинмониторинг успокаивает: в списке FATF Украина на уровне Мьянмы и Греции. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.liga.net/news/N1008332.html>
4. Відмивання грошей: кримінально-правова кваліфікація, запобігання злочинності, законодавство та міжнародний досвід / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, П.В. Мельник, В.Р. Жвалюк. – Ірпінь: Нац. акад. ДПС України, 2004. – 310с.
5. Тенденції тіньової економіки в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38737

6. Schneider F. The Shadow Economy in Europe, 2010. Using electronic payment systems to combat the shadow economy. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.visaeurope.com/idoc.ashx?docid=2758850c-b05e-4d61-bffd-37226316e72c&version=-1>
7. Вартість дотримання податкового законодавства в Україні // Консультативна програма з інвестиційного клімату. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/AttachmentsByTitle/Ukrainian+Tax+Compliance+Cost+Survey+ukr/\\$FILE/UTCCS_ukr.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/AttachmentsByTitle/Ukrainian+Tax+Compliance+Cost+Survey+ukr/$FILE/UTCCS_ukr.pdf)

Рекомендовано до публікації:
д.е.н., проф. Десятнюк О.М. 18.01.2011 р.

Надійшла до редакції:
22.01.2011 р.